

Л. В. Ярмол

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
доцент кафедри теорії та філософії права
канд. юрид. наук, доцент

І. Б. Тучапець

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
студентка

ЗАХИСТ СВОБОДИ ВІРОСПОВІДАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СУДОМ З ПРАВ ЛЮДИНИ (ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ)

© Ярмол Л. В., Тучапець І. Б., 2015

Проаналізовано загальнотеоретичні положення щодо розуміння свободи віросповідання людини як (загальносоціального) природного права. Розглянуто особливості захисту свободи віросповідання Європейським судом з прав людини та його значення для правозастосовчої практики України.

Ключові слова: свобода віросповідання, Європейський суд з прав людини, можливості, права, захист, людина.

Л. В. Ярмол, І. Б. Тучапець

ЗАЩИТА СВОБОДЫ ВЕРОИСПОВЕДАНИЯ ЕВРОПЕЙСКИМ СУДОМ ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА (ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ)

Проанализированы общетеоретические положения о понимании свободы вероисповедания человека как (общесоциального) естественного права. Рассмотрены особенности защиты свободы вероисповедания Европейским судом по правам человека и его значение для правоприменительной практики Украины.

Ключевые слова: свобода вероисповедания, Европейский суд по правам человека, возможности, права, защита, человек.

L. V. Yarmol, I. B. Tschapets

PROTECTION OF FREEDOM OF RELIGION BY THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (GENERAL THEORETICAL ASPECTS)

In the paper is analyzed general theoretical provisions on the freedom of religion as a human (general social) natural law, examined the features of the protection of freedom of religion by the European Court of Human Rights and its importance for legal practice in Ukraine.

Key words: freedom of religion, the European Court of Human Rights, opportunities, rights, protection, human.

Постановка проблеми. Ставши на шлях формування правової держави, для якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є головною соціальною цінністю, Україна радикально активізувала процес визнання прав людини й ефективізації юридичних засобів їх реалізації, охорони та захисту. Одним із таких – загальносоціальних за генезисом та

онтологічним статусом – прав людини є її свобода віросповідання, що є “наріжним каменем” для багатьох інших особистісних і культурних прав.

Свобода віросповідання як фундаментальне загально визнане право людини знайшла своє відображення у міжнародних актах з прав людини, до котрих насамперед належить: Загальна декларація прав людини (ООН, 1948; ст. 18), Міжнародний пакт про громадянські й політичні права (ООН, 1966; ст. 18), Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на підставі релігії чи переконань (ООН, 1981), Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (Рада Європи, 1950; ст. 9) (далі за текстом – Конвенція), Хартія Європейського Союзу про основні права (2000; ст. 10).

Однією з важливих юридичних гарантій захисту свободи віросповідання є діяльність Європейського суду з прав людини (далі за текстом – Європейський суд). Рішення Європейського суду мають важливе практичне значення також для правильного застосування ст. 9 Конвенції, для розуміння її змісту.

Метою дослідження є аналіз загальнотеоретичних аспектів свободи віросповідання людини та її захист Європейським судом.

Стан дослідження. На сучасному етапі розвитку вітчизняної та зарубіжної правової науки окремі юридичні аспекти свободи віросповідання людини, зокрема, й її захист Європейським судом досліджувалися у працях А. Агапова, М. Бабія, В. Бондаренка, К. Борисова, С. Бур’янова, Д. Вовк, В. Єленського, В. Коула Дерема, А. Колодного, А. Красікова, П. Крумерха, Н. Лернера, А. Ловінюкова, М. Мариновича, Д. Мердока, А. Пчелінцева, П. Рабіновича, В. Савельєва, О. Сагана, Г. Черемних, О. Шуби, А. Якушевича та інших учених.

Виклад основних положень. У Конвенції проголошено право кожного на свободу думки, совісті та релігії; це право передбачає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно (ст. 9) [1]. Розглядуване право однак не є абсолютним. Так, згідно з ч. 2 ст. 9 Конвенції передбачено, що “свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров’я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб”.

Погоджуємося з Крумерхом Петером, котрий вважає, що право на свободу релігії охоплює насамперед так звану внутрішню свободу релігії (*forum internum*). Це право захищає, насамперед, свободу дотримуватися внутрішніх переконань, свободу мати релігійні переконання або їх не мати та свободу їх змінювати. Ця внутрішня свобода невід’ємно пов’язана з правом вираження своєї релігії (*forum externum*). Це свобода безперешкодно здійснювати релігійну діяльність [2].

На наш погляд, доцільно розмежувати, виокремити такі види свободи людини, як свободу віровизнання та свободу віросповідання. Свобода віровизнання як загальносоціальне (природне) право людини – це можливість людини вільно обирати об’єкт своєї віри і визначати власне внутрішнє ставлення до нього. Міжнародні, національні юридичні норми не встановлюють меж цієї свободи, оскільки вона стосується внутрішньої сфери особистості. Свобода ж віросповідання як загальносоціальне (природне) право людини є можливістю людини вчиняти певні дії або утримуватися від їх вчинення, за допомогою чого об’єктивується її віровизнання. Конкретизуючи, можемо відзначити, що свобода віросповідання як загальносоціальне (природне) право людини – це можливість людини вчиняти такі діяння, за допомогою яких приймаються, змінюються та сповідуються релігійні або інші переконання. Межі здійснення свободи віросповідання як природної можливості людини визначені в основних міжнародних документах з прав людини.

Чи були власне порушені межі здійснення свободи віросповідання в тому чи іншому випадку, розглядає також Європейський суд у разі звернення до нього осіб за захистом свободи віроспо-

відання. За останні роки зросла чисельність скарг до Європейського суду відносно порушення ст. 9 Конвенції, а також їх складність. Як зауважує професор публічного права Джім Мердок, зовсім недавно прецедентне право Європейського суду щодо ст. 9 було достатньо обмежене і зосереджене в основному на захисті свободи вираження релігії у в'язницях або на розгляді трудових спорів, пов'язаних з релігійними переконаннями [3].

Сьогодні ж рішення Європейського суду розглядаються в основному щодо балансу свободи вираження поглядів, права на освіту, інших прав та свободи віросповідання. Так, професор П. М. Рабінович зазначив, що “перевірку та забезпечення справедливої збалансованості інтересів людини з інтересами (потребами) суспільства Європейський суд вважає одним з основних засобів забезпечення правомірності відносин “людина – держава” [4].

За час свого існування Європейський суд розглянув значну кількість справ щодо захисту прав людини, зокрема, і свободи віросповідання. Так протягом 1959–2014 рр. встановлено порушення ст. 9 Конвенції у 59 рішеннях Європейського суду (12 проти Греції, 9 – проти Туреччини, 8 – проти Росії, по 5 – проти Болгарії, Боснії і Герцеговини, по 4 – проти Молдови, Франції, по 3 – проти України, Вірменії, Латвії, 2 – проти Грузії, по 1 – проти Польщі, Румунії, Великобританії, Швеції, Сан-Марино) [5].

Першою справою Європейського суду, в якій було встановлено порушення ст. 9 Конвенції, є справа “*Коккінакс проти Греції*” від 25 травня 1993 р [6]. Подружжя Коккінакс – Свідки Єгови, були звинувачені в прозелітизмі. 2 березня 1993 р. вони відправилися в будинок пані Киріакакі в Сітія, де почали дискусію з нею щодо питань віри. Стривожений чоловік останньої, кантор православної церкви в місті, подзвонив у поліцію, подружжя Коккінакс заарештували і доставили в місцеве відділення міліції, де вони провели ніч з 2 на 3 березня 1986 р. 20 березня 1986 р. Кримінальний суд Греції виніс обвинувальний вирок і призначив покарання у вигляді позбавлення волі строком на 4 місяці для кожного з обвинувачених. 17 березня 1987 апеляційний суд виправдав пані Коккінакс, але вирок її чоловікові залишив без змін. Касаційний суд відхилив його скаргу з мотивів порушення норм процесуального права. Слід зазначити, що у Конституції Греції закріплено, що “прозелітизм забороняється” (ч. 2 ст. 13) [7]. Ще наприкінці 1930-х рр. у Греції було роз'яснено, що “під терміном “прозелітизм” потрібно розуміти зокрема прямі або опосередковані спроби нав'язати релігійні погляди особі з іншими релігійними віруваннями з метою підірвати її релігійні переконання так само, як і за допомогою будь-якого примусу чи під загрозою примусу, або ж неправдивими засобами, або скориставшись із недосвідченості особи, її довірливості, потреб, низького інтелекту чи наївності” [8, с. 40]. Таке розуміння прозелітизму, на наш погляд, може призводити до порушення свободи віросповідання людини.

У релігійних довідкових виданнях зазначається, що “прозеліт” (від грецького *proselutos* – буквально: “приходько”) – новонавернений у яку-небудь віру, новий прибічник релігії; прозелітизм: 1) намагання навернути у свою релігію послідовників інших віровчень; 2) глибока відданість прозеліта обраній вірі [9, с. 262]. В окремих джерелах знаходимо дещо інше розуміння прозелітизму. Так, М. Марінович зазначає, що в сучасному “Словнику синонімів” Вебстера розрізняються такі поняття, як “навернення” (тобто щира й добровільна зміна віри) і “прозелітизм” (процес змушування когось до прийняття іншої віри) [10, с. 37]. В. Єленський, посилаючись на “Католицький енциклопедичний словник” (1943), в якому термін “прозелітизм” визначено як дію, спрямовану на навернення особи до певної віри, але навернення, що здійснюється недобросовісними методами, слушно, на нашу думку, запитує: “Які ж методи можна вважати недобросовісними? Де закінчується місія і починається прозелітизм?” [8, с. 38].

Свобода змінювати релігійні та інші переконання є важливим складником свободи віросповідання людини. У Конституції України право людини змінювати свої релігійні або інші переконання не згадується, що, вважаємо, все-таки звучує зміст свободи світогляду й віросповідання (ст. 35). Проте розглядуване право громадян як складник свободи віросповідання закріплене в Законі України “Про свободу совісті та релігійні організації” (1991 р.) (ст. 2).

Щодо вище розглядуваної справи, Європейський суд перш за все підкреслив, що свобода думки, совісті, і релігії є однією з основ демократичного суспільства, одним з його життєво важливих елементів, що формують особистість віруючих і їх концепцію життя. Але це також

цінність для атеїстів, агностиків, скептиків і байдужих. Релігійна свобода – це свобода проявляти свої релігійні переконання не тільки у своєму власному співтоваристві, але й публічно у колі людей, які сповідують віру, а також індивідуально, приватно, включаючи в принципі право намагатися навернути ближнього у свою віру. Європейський суд зазначив, що в своїй аргументації грецькі суди недостатньо конкретизували, у чому полягали невідповідні засоби, зловживання за допомогою яких заявник намагався переконати пані Кіріакакі. У результаті Європейський суд визнав, що визнання заявника винним не було виправдано нагальною суспільною необхідністю. Отже, засудження заявника не було відповідним відносно переслідуваної законної мети і, отже, не було необхідним в демократичному суспільстві для захисту прав і свобод інших. Відповідно було порушено право заявника на свободу думки, совісті і релігії. Європейський суд скасував рішення національного суду й зажадав виплатити засудженому компенсацію за заподіяну йому моральну й матеріальну шкоду [6].

Європейський суд зазначає, що гарантії ст. 9 Конвенції не поширюються на кожную дію, на вчинення якої особу спонукає чи надихає релігія або переконання, і ця стаття не завжди гарантує особі право поводити себе у публічній сфері так, як приписує її релігія або переконання. Так, наприклад, у справі “*Лейла Шахин проти Турції*” від 10 листопада 2005 р. ” щодо заборони носіння хіджабу студентці у вищому навчальному закладі, Європейський суд наголосив, що це не є порушенням свободи віросповідання, оскільки відповідає законній меті захисту суспільного порядку та прав і свобод інших осіб, а також спрямоване на збереження світського характеру у вищому навчальному закладі [11].

У демократичних суспільствах, коли на території однієї тієї самої країни співіснують декілька конфесій, може існувати необхідність запровадження обмежень щодо свободи сповідувати свою релігію або переконання з метою примирення інтересів різних груп і забезпечення поваги до переконань кожного. Суд вже неодноразово наголошував на ролі держави як нейтрального та неупередженого організатора вирішення питань, пов’язаних з відправленням різних релігійних культів, сповіданням релігій і переконань, і зазначав, що така роль сприяє підтриманню в демократичному суспільстві громадського порядку, релігійної гармонії і терпимості. Як вже зазначалося раніше, він також вважає, що обов’язок держави з дотримання нейтралітету і безсторонності несумісний з повноваженнями держави визначити легітимність релігійних переконань або способів їх вираження і що цей обов’язок вимагає від держави забезпечувати, щоб протидіючі групи проявляли терпимість одна до одної (“*S.A.S. проти Франції*” від 1 липня 2014 р.) [12]. Отже, роль органів влади за таких обставин полягає не в тому, щоб причини напруженості між конкуруючими групами усувати шляхом ліквідації плюралізму, а в докладанні зусиль для того, щоб такі групи виявляли толерантність одна до одної.

Плюралізм, толерантність та широта поглядів є атрибутами демократичного суспільства. Хоча інтереси окремих осіб мають іноді підпорядковуватися інтересам групи, демократія не зводиться лише до того, що завжди мають переважати погляди більшості, але означає необхідність підтримання певного балансу, при якому забезпечується справедливе поводження з представниками меншин і не допускаються зловживання домінуючим становищем (див.: *рішення у справі: “Young, James та Webster проти Сполученого Королівства” від 13 серпня 1981 року*) [13]. Плюралізм і демократія мають також ґрунтуватися на діалозі та дусі компромісу, що неодмінно передбачає необхідність різних поступок з боку осіб чи груп осіб, якщо це виправдовується інтересами захисту і впровадження ідеалів і цінностей демократичного суспільства. Якщо ці права і свободи інших осіб самі належать до тих, що гарантуються Конвенцією або протоколами до неї, тоді слід визнати, що необхідність забезпечення їх захисту може спонукати державу до обмеження інших прав і свобод, які так само закріплені в Конвенції. Саме такий постійний пошук балансу між основними правами кожної людини є засадою демократичного суспільства. Отже, Європейський Суд наголошує на важливості принципу “жити разом” у демократичному суспільстві. Так, у справі “*S.A.S. проти Франції*” від 1 липня 2014 р. щодо носіння хіджабу/нікабу, яке прикриває обличчя, суд зауважує, що добровільне та систематичне приховування обличчя створює проблеми, оскільки це взагалі аж ніяк не відповідає чинному у французькому суспільстві основоположному принципу “жити разом” і що систематичне приховування обличчя у громадських місцях, несумісне з ідеалами

братерства, не відповідає мінімальній вимозі цивілізованості, без якої неможлива соціальна взаємодія. Насправді, забезпечення умов, щоб люди, якими б різними вони не були, могли жити разом, належить до повноважень держави. Крім того, Європейський суд готовий погодитися з тим, що держава може визнати вкрай необхідним надання у цьому зв'язку особливого значення взаємодії між людьми і що вона може вважати, що на такій взаємодії негативно позначається той факт, що деякі особи в громадських місцях приховують свої обличчя.

Висновки. Доцільно розмежувати такі види свободи людини, як свободу віровизнання та свободу віросповідання. Свобода віровизнання як загальносоціальне (природне) право людини – це можливість людини вільно обирати об'єкт своєї віри і визначати власне внутрішнє ставлення до нього. Свобода ж віросповідання як загальносоціальне (природне) право людини є можливістю людини вчиняти певні дії або утримуватися від їх вчинення, за допомогою чого об'єктивується її віровизнання.

Свобода змінювати релігійні та інші переконання є важливим складником свободи віросповідання людини, тому необхідно її відобразити і в Конституції України у ст. 35.

Інтерпретація ст. 9 Конвенції Європейським судом відіграє значну роль в захисті кожного на свободу віросповідання, а особливо у встановленні балансу між іншими правами. Перед Європейським судом постає завдання визначити, чи є заходи, вжиті на національному рівні, по суті обґрунтованими та пропорційними, чи переслідують вони законну мету чи необхідні в демократичному суспільстві. Тлумачення, застосування ст. 9 Конвенції Європейським судом має важливе значення для правозастосовчої практики в Україні, котра є членом Ради Європи, тому їх дослідження є досить актуальним та необхідним.

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свободи (Рада Європи, 4 листопада 1950р). [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/-995_004_2/ Krömerhe Peter Fundamental right to freedom of religion / Krömerhe Peter / Conference of European Churches [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://csc.ceceurope.org/fileadmin/filer/csc/Human_Rights/Human_Rights_Training_Manual/HRTM_Fundamental_Right_to_Freedom_of_Religion.pdf
3. Murdoch Jim Ochrona prawa do wolności myśli, sumienia i wyznania w Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności: Podręczniki praw człowieka Rady Europy / Murdoch Jim. [Електронний ресурс]. – Strasbourg: Rada Europy, 2012. – 92 str. – Режим доступу: http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/capacitybuilding/Source/documentation/hb9_rightfreedom_pol.pdf
4. Рабінович П.М. Рішення Європейського суду з прав людини: до характеристики концептуально-методологічних засад їх обґрунтування / Рабінович М.П. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=31>
5. Rapport annuel 2014 de la Cour européenne des droits de l'homme, Conseil de l'Europe. [Електронний ресурс] / Cour européenne des droits de l'homme. – Strasbourg : Greffe de la Cour européenne des droits de l'homme, 2015. –184 с. –Режим доступу: http://www.echr.coe.int/Documents/Annual_Report_2014_FRA.pdf
6. “Коккінакс проти Греції” [Kokkinakis v. Grèce]. Рішення Європейського суду з прав людини від від 25 травня 1993 р. (заява № 14307/88.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-62384>
7. Конституція Греції от 11 июня 1975 года // Конституции государств Европейского Союза / под общ. ред. Л. А. Окунькова. – М. : НОРМА-ИНФРА. – 1999. – С. 245–294.
8. Єленський В. Прозелітизм / В. Єленський // Людина і світ. – 1999. – № 3 – 4. – С. 37–40.
9. Релігієзнавчий словник / за ред. проф. А. Колодного і Б. Лобовика. – К. : Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
10. Маринович М. Окреслити неокреслюване. (Один каже: “релігійна свобода”, інший твердить: “прозелітизм”) / М. Маринович // Людина і світ. – 1998. – № 8. – С. 37–39.
11. “Лейла Шахин проти Турції” [Leyla Şahin v. Turkey]: Рішення Європейського суду з прав людини від 10 листопада 2005 (заява № 44774/98). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70956>.
12. “S.A.S. проти Франції” [S.A.S. v. France]: Рішення Європейського суду з прав людини від від 1 липня 2014 р. (заява N 43835/11). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145466>.
13. “Young, James та Webster проти Сполученого Королівства” [Young, James та Webster v. the United Kingdom]: Рішення Європейського суду з прав людини від 13 серпня 1981 р. (заява N 7601/76; 7806/77). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57608>.